

КОМПЬЮТЕРДИК ТЕРМИНДЕРДИН КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕ КАЛЫПТАНЫШЫ

СТАНОВЛЕНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕРМИНОВ В КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ

FORMATION OF COMPUTER TERMS IN KYRGYZ LANGUAGE

Аннотация: Макалада кыргыз улуттук терминология системаларын түзүү зарылчылыгы жаңыдан гана өнүгө баштаган илим тармактарынын негиздерин эне тилде окутуу, үйрөтүү, саясий-массалык, адабий жана идеологиялык көз караштарды калайыкка жайылтуу максатында, кыргыз тилинде күндөлүк, жумалык айлык басма сөз булактарын басмадан чыгаруу, окуу куралдарын, программаларды иштеп чыгуу, ар кандай чыгармаларды орус жана башка тилдерден кыргызча которуу зарылчылыгына байланыштуу туулган.

Аннотация: Статья родилась в связи с необходимостью составления системы кыргызской национальной терминологии, обучение на родном языке основы только развивающейся научной отрасли, с целью распространения народу политически-массовых, литературных и идеологических взглядов, выпускать на кыргызском языке еженедельные, ежемесячные средства массовой информации, разработать учебные пособия, программы, перевод разных произведений с русского и других языков на кыргызский. Важнейшей особенностью информатики считаются все виды общественной деятельности: управление, наука, образование, разработка проекта, торговля, медицина, а также быт.

Annotation: The article was born in connection with the need to develop a system of Kyrgyz national terminology, teaching in the native language of the basis of a developing scientific field, in order to disseminate political, literary and ideological views to the people, issue weekly, monthly mass media in the Kyrgyz language, develop teaching aids, programs, translation of various works from Russian and other languages into Kyrgyz. The most important features of computer science are all kinds of social activities: management, science, education, project development, trade, medicine, and also life.

Түйүндүү сөздөр: информатика, информация, компьютер, терминдер, интернет, монитор, желе, жумушчу стол, экран, спонсор;

Ключевые слова: информатика, информация, компьютер, термины, интернет, монитор, сеть, рабочий стол, экран, спонсор;

Keu words: computer science, information, computer, terms, internet, monitor, network, desktop, screen, sponsor;

Коомдук турмуштагы кескин өзгөрүүлөр, өндүрүштөгү жаңы тармактардын пайда болушу, илимий-техникалык жаңы ачылыштар, саясаттагы реформалар тилдин фонограмматикалык системасында чагылдырылат б.а. айрым пассивдүү сөздөр жаңы мааниге ээ болуп, кайра жанданып активдешсе, айрым активдүү сөздөр колоднуудан чыгып, сейрек абалга келет. Маселен желе, уюл, паутина, персоналдык, жекече, экран,

монитор, терезе, эс, папка, жумушчу стол өндүү информатика жана компьютердик техника тармагында мурда сейрек колдонулган сөздөр азыр активдүү колдонула баштады, ал эми эсептегич машина, ЭВМ, счет, калем сап, католог, перфокарта өндүү мурда жыш колдонулуп жүргөн сөздөр лексиканын пассивдүү, сейрек колдонулган катмарына айланды. Социалдык факторлор тилдин фонетикалык, морфологиялык, же синтаксистик түзүлүшүнө тикеден-тике таасир эте албайт, бирок алар тилдин ички мыйзам ченемдүүлүктөрүнө карата өзгөрүлүп, конститутивдик белгилерин акырындык менен өзгөртүп турат¹. Демек, социалдык факторлордун тилдик ички мыйзам ченемдүүлүктөрү менен өтмө катар диалектикалык карым-катышта болоорун эске алуу тилдин өнүгүшү менен колдонушун объективдүү баалоого негиз түзөөрү шексиз. Социалдык факторлордун сөз айкаштарына, жөнөкөй же кошмок сүйлөмдөргө, дагы башка синтаксистик конструкцияларга тийгизген максаттуу же стихиялуу таасири бир катар тилдерде дана байкалат. Маселен, кыргыз тилине калкалашып оошкон төмөнкү чет терминдер мунун бир далили: интернет кафе, сервис центр, менин уюлум, менин желем, мобилдик телефон, чөнтөк телефон ж.б. Демек, булл көрүнүш түбү келип тилдин лексикалык фондусунун байышына жана эл аралык жаңы терминдердин көбөйүшүнө алып келери бышык. Бул процесс ХХ кылымдын экинчи жарымынан кийин өзгөчө күч алды. Мисалы экономика, финансы, сода, бизнес, компьютердик технология ж.б. тармактарга байланыштуу англис тилинен оошкон терминдердин тилибиздеги саны кескин көбөйдү. Мурда тилибизге чет терминдер орус тили аркылуу оошсо, азыр алар түпнускадан (мисалы англис тилинен) эч бир ортомчусуз эле түздөн түз кабыл алына баштады. Мисалы: бартер, бизнес, арт салон, агент, брокер, дилер, менежер, интернет, спонсор, инвестер, кредит, проект, коррупция, ток шоу, электорат, имидж, бакс, клип, пейжер, видео, лекция, доллар, криминал, реформа, декларация, лицензия, супермаркет, процент, сайт, эмайл, дизайн, видео, конференция, скайп сыяктуу термин сөздөр азыр оозеки тилибизде да басма беттеринде да кеңири колдонулууда.

Ошентип, өздөштүрүлгөн жана өздөштүрүлүп жаткан терминдер белгилүү деңгелде кыргыз тилинин сөздүк корун байытып жатса да эне тилибиздин өзгөчөлүгүн, өзүнчөлүгүн, тазалыгын, улуттук негиздерин «бузуп» кетпеши үчүн чара көрүүнү эч качан унутпашыбыз керек. Ал үчүн ушул маселеге байланыштуу илимий теориялык, практикалык изилдөө, көзөlmөлдөө, прогноздоо сыяктуу иштерди кеңири жүргүзүп, конференцияларда, семинарларда, атайын жыйындарда буга байланыштуу кылдат талкуу, сунуштарды, дайыма жүргүзүп, өткөрүп туру өтө зарыл. Кыскасы, чет сөздөрдүн же терминдердин кыргыз тилинин ички түзүлүшүнө тийгизүүчү позитивдик\негативдик таасирлерин изилдөө учурдагы лингвистикалык актуалдуу илимий проблема экендиги талашсыз. Анткени чет терминдердин кабыл алынышы, биринчиден табигый көрүнүш. Ал кыргыз тилинин сөздүк курамынын байытып, жаңы түшүнүктөрдү, кубулуштарды кыска жана так атоого мүмкүнчүлүк берет. Экинчиден, чет терминдердин ыксыз, негизсиз, ашкере киргизиле бериши улуттук тилдин негиздерине (фонетикалык, морфологиялык, синтаксистик өзгөчөлүктөрүнө) терс таасирин тийгизиши да мүмкүн. Ошондуктан булл процессти этияттык жана аярлык менен атайын иликтеп, субъективдүү жана объективдүү факторлорду эске алуу менен жөнгө салып туруунун зарылдыгы шексиз.

Көпчүлүк информатика жана эсептөө техникасынын терминдери англис тилинен келип чыккан жана да келип чыгууда. Буга компьютер техникасын өндүрүү жана жаңы технологияларды иштеп чыгаруу жагынан дүйнөлүк лидер АКШ болгондугу жана булл багыт боюнча көпчүлүк лидерлер англис тилин дүйнөлүк стандарт катары кабылдоосу

себеп болууда. Англис тилинен которуу жолу менен оошкон тамыр, чагылдыруу орто сызык сыяктуу бир катар терминдер мунун ачык далили².

«Информатика» деген сөздү укканда көпчүлүк компьютерди түшүнөт. Чынында информатикада компьютерден башка толуп жаткан кызыктуу нерселер бар. Информатика менен информациялык технологиялар деген эки түшүнүктү экиге айрып кароо керек, баарынан мурда, информацияны жана анын касиеттерин жаратылыштагы, коомдогу, топтоонун, иштетүүнүн жана таркатуунун жолдорун жана башка көп нерселерди колдонуу менен изилдөөчү илимий багыттардын жыйындысын билдирет.

Азыркы учурда дүйнөлүк бардык тармактарда тилдик карым-катыштын коомго таасир берүүчү күчүнүн күн өткөн сайын күчөп баратышы мыйзам ченемдүү көрүнүш болуп калды. Ошондон улам, компьютер техникасынын, инновация-информация технологияларынын дүркүрөп өнүгүшү бүткүл дүйнөлүк көз караштардын, аң сезимдердин прагматикалык, реалдуулук негизде келечекке багытталышы, эл аралык саясий-экономикалык, илимий-техникалык, социалдык-маданий, ишкердик ж.б. байланыштардын глобалдык масштабда кескин кенейиши ачык сезилүүдө.

Кыргыз тили да чыныгы жана объективдүү коомдук кубулуш, анын мурдагы, азыркы жана келечектеги өнүгүш жана функцияланыш жагдайларын изилдеп, сыпаттап, прогноздоп туру кыргыз тил илиминин, коомчулуктун кеңири өкүлдөрүнүн (жазуучулардын, сынчылардын, дегеле кыргыз тилин сүйүүчүлөрдүн) эң маанилүү милдети.

Илимий-техникалык прогресс, коомдук-экономикалык, саясий-социалдык өзгөрүүлөр тилге таасир берип, тилдеги лексико-семантикалык бирдиктердин, терминдердин, маани-түшүнүктөрдүн пайда болушун шарттайт³. Мындай терминдер ар кандай шартта тигил же булл тилде ар башка мүнөздө өздөштүрүлүшү мүмкүн. Компьютер тилиндеги тиги же бул терминология системасына тиешелүү термин сөздөрдү кыргызчага которуу эне тилдин ички мүмкүнчүлүктөрүнөн, каражаттарынан тура пайдалануу, аларды маанисине ылайык типтештирүү милдеттерин туудурду. Тилдик каражаттарды тура пайдалануу терминдик туруктуулукка жетишүүнү камсыз кылат⁴. Ал болсо терминологиялык стандарттоонун таламдарын камсыз кылып, компьютердик тилдин лексикасындагы чаржайыттыкка жол бербөөчү шарттарды түзөт. Ошондуктан терминология системаларын түзүүдө илимий негизде терминдерди которуу ыкмаларын жана каражаттарын сунуш кылган колдонмолордун тажрыйбалык мааниси өтө чоң.

Колдонулган адабияттар:

1. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика. М., 1990
2. Компьютерная лингвистика, Минск, 1992. Част 3. Искусственный интеллект. Минск, 1993
3. Бажина И. Н. Кыргыз терминологиясынын маселелери. Ф., 1972
4. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М., 1969

Рецензент: к.п.н., и.о. доцента Жакыпов К. К.